

İMAM MÂTURÎDÎ

Hayatı,
Eserleri ve
İlmî Şahsiyeti

MELİKŞAH SEZEN

İstanbul - h. 1444 / m. 2022

Melikşah SEZEN

Adana'nın Seyhan ilçesinde dünyaya geldi. Gazi Üniversitesi Muhasebe ve Finansman öğr. bölümü ile İlahiyat bölümünü okudu. Bu veyerede muhtelif hocalardan klasik usûlde metinler okuyarak icazetler edindi. İlmî çalışmalarını bir dönem "Sahn-ı Semân İslâmî İlimler Vakfı" bünyesinde sürdürdü (2014-2019), halihazırda ise kuruculuğunu yaptığı (2020) "Tefekkür Kelâm Araştırmaları Merkezi" bünyesinde sürdürmektedir. Başlıca ilgi ve çalışma alanları ilm-i kelâm ile ulûmu'l-Kur'ân'dır. Muhtelif vakıf ve derneklerde dersler veren Sezen, telif ve editörlük çalışmalarını sürdürmekte olup, evli ve bir kız babasıdır. İstanbul'da ikamet etmektedir.

Muhtelif dergilerde ilmî ve güncel makaleleri yayımlanan, uluslararası ve ulusal sempozyumlarda tebliğ çalışmaları bulunan Sezen'in ayrıca çok sayıda kitap çalışması bulunmaktadır. Te'lif çalışmaları arasında; *Siyer ve İtikâd* (2017, 2021), *Mâturîdiyye 'Teşekkül Dönemi'* (2018), *İmam Mâturîdî'nin Tefsir Literatürüne Tesiri* (2018), *Eşref-i Mahlûkât'ı Anlamak* (2019, 2021), *Peygamberlerin Vasıfları ve İsmet Sıfatı* (2019), *İlm-i Kelâm ve Diğer İlimlerle İlişkileri* (2020), *İlm-i Hadis, Hanefilik, Mâturîdîlik* (2020), *Müteahhir Dönem Mâturîdî Kelâmı 'Şemsüddîn es-Semerkindî (ö. 722/1322) Örneđi'* (2020), *Tutarsızlık Mücadelesi* (2021), *Kur'ân-ı Kerîm'in Yazı Tarihi* (2021), *Kelâm Tarihinde Kadınların İzi* (2021) ile *Kemalizm ve Mâturîdîlik* (2022) gibi eserler bulunmaktadır. Ayrıca proje editörlüğünü üstlendiği İzmirli İsmail Hakkı Külliyyatı'nın *İslâm Mütefekkirleri ile Garb Mütefekkirleri Arasında Mukayese* (2018), *Târih-i Kur'ân* (2019), *Yeni İlm-i Kelâm Tartışmaları* (2020) ve *Yeni İlm-i Kelâm* (2022) isimli çalışmalarını yayına hazırlamıştır.

Kısaltmalar

a.s.	: aleyhisselâm
b.	: bin/bint
bkz.	: bakınız
bl.	: bölümü
b.y.y.	: basım yeri yok
c.	: cilt
çev.	: çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
kl.	: koleksiyonu
krş.	: karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
nr .	: numara
nşr.	: neşir/neşreden
ö.	: ölümü
r.a.	: radiyallahu anh/anhüma
rh.a.	: rahmetullahi aleyh
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve's-sellem
ss.	: sayfa sınırları
t.y .	: tarih yok
thk.	: tahkik
tr.	: translation
vd.	: ve devamı/ve diğerleri
vr.	: varak

İçindekiler

KISALTMALAR.....	5
TAKDİM.....	11

Birinci Bölüm

İmam Mâturîdî'nin Hayatı / 15

GİRİŞ	17
İMÂM EBÛ MANSUR EL-MÂTURÎDÎ'NİN TERCEME-İ HÂLİ ...	23
Dârü'l-Cüzcâniyye	31
A. HOCALARI	34
Muhammed b. Mukâtil er-Râzî.....	34
Ebû Bekir Ahmed el-Cüzcânî	36
Nusayr b. Yahyâ el-Belhî	37
Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî	38
Ebû Bekir Muhammed el-Cüzcânî.....	39
Ebû Avsece Tевbe en-Nahvî	39
B. TALEBELERİ	42
Hakîm es-Semerkandî	43
Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî	45
Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî	46
Ebû Ahmed el-İyâzî	47
Ebû Bekir el-İyâzî	47
Ebû Abdurrahman el-Buhârî.....	48
Ebû'l-Leys es-Semerkandî	48
C. VEFATI	56

İkinci Bölüm
İmam Mâturîdî'nin Eserleri / 59

A. İMAMA AİDİYETİ SABİT OLAN ESERLER	62
<i>Kitâbü't-Tevhîd</i>	62
<i>Te'vîlâtü'l-Kur'ân</i>	62
<i>Risale fî mâ lâ Yecûzü'l-Vakfu Aleyhi fî'l-Kur'ân</i>	67
<i>Kitâbu'l-Makâlât</i>	71
<i>Meâhizü'ş-Şerâi fî Usûli'l-Fıkh</i>	72
<i>Kitâbu'l-Cedel fî Usûli'l-Fıkh</i>	73
<i>Kitâbu Reddi Evâili'l-Edille li'l-Kâ'bî</i>	73
<i>Kitâbu Reddi Tehzîbi'l-Cedel li'l-Kâ'bî</i>	73
<i>Reddü Kitâbi'l-Kâ'bî fî Vaîdi'l-Fussâk</i>	74
<i>Kitâbu Beyâni Vehmi'l-Mu'tezile</i>	74
<i>Reddü Usûli'l-Hamse li Ebî Ömer el-Bâhilî</i>	74
<i>Reddü ale'l-Karâmita (Usûl)</i>	75
<i>Reddü ale'l-Karâmita (Fürû)</i>	75
<i>Reddü Kitâbi'l-İmâme li Ba'di'r-Rafâviz</i>	75
<i>et-Tezhîb fî Şerhi'l-Câmiu's-Sağîr</i>	76
<i>Cevâbu's-Sâil</i>	76
B. İMAMA AİDİYETİ ŞÜPHELİ ESERLER	77
<i>Kitâbu'l-Usûl</i>	77
<i>Faslün fî Usûli'l-İmân</i>	77
C. İMAMA AİT OLMADIĞI HÂLDE KENDİSİNE NİSBET EDİLMİŞ OLAN ESERLER.....	80
<i>Pendnâme-i Mâturîdî</i>	80
<i>Kitâbü'l-Makâlât</i>	82
<i>Tercüme-i Risâleti'l-Hâ'imi'l-Hâ'if min Levemâti'l-Lâ'im</i> ...	82
<i>Akîdetü'l-Mâturîdî</i>	83

<i>Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin Marifetullahın</i>	
<i>Mertebelerini İzahı</i>	84
<i>Elfâzü'l-Küfr</i>	87
<i>Kitâbu Tefsîri'l-Esmâ ve's-Sıfât</i>	88
<i>İrşâdü'l-Mubtadî'in fî Tecvîd Kelâmı Rabbi'l-Âlemîn</i>	89
<i>Risale-i Canıvar Darî</i>	90
<i>Risale-i Şeyh Ebû Mansur Mâturîdî</i>	91
<i>Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâl ve Makâlâtihim</i> ...	91
<i>Şerhu Fıkhi'l-Ekber</i>	92
<i>Şerhu'l-İbâne</i>	92
<i>Risale fî't-Tevhîd</i>	93
<i>Risâle fî'l-Akâid</i>	93
<i>Mülhidü's-Şerâi</i>	94
<i>ed-Dürer fî Usûli'd-Dîn</i>	94
<i>Ahkâm-ı Sultaniye</i>	94
<i>Muktatafât fî'l-Va'z</i>	95
<i>Kitâbü'l-Lübâb fî Tesliyeti'l-Musâb</i>	95
KİTÂBÜ'T-TEVHÎD'E DAİR	96
a. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> Neşir ve Tercümelerinin Tarihi	
Serencamı	96
b. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Yazma Nüshasına Dair	106
c. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Müstensihî Kim?	110
d. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> Nüshaları Neden Kayboldu?	112
e. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Telif Tarihi.....	125
f. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Mevsukiyeti.....	127
g. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Yazılı Kaynakları.....	132
h. <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'de Tutarsızlık Var mı?	136
İMAM MÂTURÎDÎ'NİN İHMALİ VE MÂTURÎDÎ	
MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ	144

Üçüncü Bölüm
İmam Mâturîdî'nin İlmî Şahsiyeti / 153

A. BİR MÜFESSİR OLARAK İMAM MÂTURÎDÎ	154
B. HANEFÎ FIKHİNİN GÜÇLÜ BİR FAKİHİ	166
C. İMAM MÂTURÎDÎ'NİN HADİS İLE İLİŞKİSİ	179
D. TASAVVUFÎ YÖNÜ: MENÂKIB-I İMAM EBÛ MANSUR ..	187
E. EHL-İ SÜNNET KELÂMININ REİSİ.....	210
İmam Mâturîdî'ye Yönelik Bazı Haksız İthamlar	211
Muharref Dinlere Yönelik Tenkitleri.....	219
Ehl-i Bid'at ile Mücadelesi.....	221
F. İMAM MÂTURÎDÎ VE FELSEFE.....	225

DEĞERLENDİRME	232
KAYNAKÇA.....	235
İNDEKS.....	255

Takdim

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Rahmet üstüne bir rahmet olarak, bizlere kelâmını, onu tebliğ ve tefsir edecek peygamberi, resûlün emanetini sadakatle taşıyıp yaşatacak ashabını, tüm bunlara samimiyetle bağlı ulemâyı nasip buyuran Allah Teâlâ'ya nihayetsiz hamd ü senalar olsun. Ulemâ-i kiram, peygamberi layık-ı vechile anlama cehdinin şüphesiz yegâne anahtarıdır. Onların gayret ve himmetleri, Cenâb-ı Hakk'ın sadırlarına, vakitlerine, amellerine nasip ettiği bereketle buluşarak ümmete bir rahmet olmuştur. Onlar “rahmeten li'l-âlemîn” olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilmî mirasının vârisi oldukları için “âlemlere rahmet” olma şerefinden de hissedar olmuşlardır. İman saadetine onlar vesileleriyle erişen, imanını bu âlimler sayesinde muhafaza eden herkes, ulemâ-i kiramın “âlemlere rahmet” olma derecesinden hissedâr olduğunun açık birer şahididir. Elinizdeki çalışmanın odağında yer alan İmam Mâturîdî (rahmetullahi aleyh) de işte bu rabbani âlimlerden, ümmete nimet ve rahmet olan membalardandır.

İmam Mâturîdî hakkında yapılan çalışmalar son dönemde güzel bir ivme yakalayarak günden güne artış gösteriyor olsa da hâlâ çalışılması gereken, üzerine eğilmeye değer ve müsait pek çok husus olduğu söylenilebilir. Hiç şüphesiz doldurulması gereken bu boşlukların başında, şimdiye değin son derece sınırlı bir şekilde muttali olduğumuz İmam Mâturîdî'nin hayatı ve eserleri konusu gelmektedir. Çünkü tarihten günümüze Müslümanların çok büyük bir bölümünün intisap ettiği bir

mezhebin kurucu imamı olarak anılan büyük bir âlimin hak ettiği ölçüde tanınmıyor olması son derece üzücü bir durumdur. İslâm tarihinde böylesi müstesna bir mevkiye nail olmuş bir kişinin terceme-i hâline dair her bilgi kıymetli, onun talebeliği, hocaları, öğrencileri, dostları, seyahatleri, eserleri... muhtelif açılardan değerli ve önemlidir.

Elinizdeki çalışma temas edilen boşluğu doldurmaya yönelik niyetin mütevazı bir mahsulüdür. Çalışmayı gerçekleştirirken, günden güne artış gösterdiğini belirttiğimiz araştırma ve yayınları tedkik ederek, tespit edilen her bilgiyi bir araya getirmeye gayret ettik. Bununla birlikte kendi araştırmalarımız neticesinde muttali olduğumuz pek çok yeni bilgiyi de çalışmamıza taşıyarak İmam Mâtûrîdî'nin hayatına dair kayda değer her bilgiyi meraklılarına sunan bir metin inşa etmeye çabaladık. Elbette iş burada bitmiş değildir. Biz bir taraftan İmam Mâtûrîdî'nin hayatı ve eserlerine dair şimdiye değin bilinenleri tartışıp bu bilgileri tahkik eleğinden geçirmiş diğer taraftan da yeni tespit ettiğimiz malumatları arz etmiş ve nihayetinde imama dair –şimdiye değin– en mufassal terceme-i hâli sunmuş olsak da itiraf etmeliyiz ki, daha doldurulması gereken çok boşluk mevcuttur.

Terceme-i hâl yazımının, yeni tabirle biyografi hatta entelektüel biyografi yazmanın batıda, ferdiyetçilik cereyanının tesiri ile XIX. yüzyılla birlikte ivme yakaladığı malumdur. Fakat İslâm tarihinde biyografi yazımının tarihi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, ardından sahabîlerin ve onu müteakip dikkate ve kıymete şayan her şahsın özelinde devam etmiş devasa bir müktesebat oluşturmaktadır. “Tabakât” adı verilen terceme-i hâl derlemeleri, İslâm kültürüne özgü bir telifâtur. İslâm edebiyatı içerisinde terceme-i hâllere böylesi bir ehemmiyet verilmesi, pek çok ilmî, siyasî, tarihî şahsiyetin hayatlarının henüz onlar hayatta iken kaydedilmesine vesile olmuştur. Biyografilere karşı alaka ve bu alakanın doğurduğu bereketliliğe karşın bazen bazı simalar bir şekilde bu alanın dışında kalmış, ba-

zen de tarihî vetirede yaşanan elim hâdiseler bazı simaların terceme-i hâllerine dair bilgilerin bizlere istenilen düzeyde intikaline mani olmuştur.

Terceme-i hâl yazmak, bir hayatı yeniden inşa çabası, geçmiş zamanı şimdinin soluğunda yeniden teneffüs ettirme gayretidir. Burada –ister istemez– değişen zaman ve mekân hususiyetlerinin, inşa edilen hayata bir yorum olarak yansımaları kaçınılmazdır. Bu itibarla her biyografi, biyografi yazarının tarihi malumatı yorumlama ameliyesinin bir tezahürüdür. Yorumun devreye girdiği yerde ise şu veya bu derecede bir hata payı daima mevcuttur. Dolayısıyla hatasız bir biyografi yazımı –otobiyografi dahi olsa– mümkün değildir. Biyografi yazımında hata payını en aza indirmenin yolu, sanıyorum, geçmiş zamanı şimdinin soluğunda yeniden teneffüs ettirmeye çalışan yazarın kendi soluğunu da geçmiş zamanda soluyabilme, o vaktin ruhuna, kaleme aldığı şahsın hassasiyet ve düşüncesine nüfuz edebilme becerisinde yatmaktadır. Bizde elden geldiğince bu beceriye erişme gayretinde olduk.

Elinizdeki çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. “İmam Mâturîdî’nin Terceme-i Hâli” başlıklı ilk bölümde, imamın dünyaya geldiği muhit ve zaman diliminden, tahsil gördüğü müesseseden, hoca ve talebelerinden bahsedilmiştir. “İmam Mâturîdî’nin Eserleri” başlıklı ikinci bölümde ise imama ait oldukları sabit olan, şüpheli olan ve ona ait olmadığı hâlde hatalı bir şekilde kendisine nispet edilen tüm eserler tanıtılmaktadır. “İmam Mâturîdî’nin İlmî Şahsiyeti” başlıklı son bölümde ise Ebû Mansur’un tefsir, fıkıh, hadîs, tasavvuf, kelâm, felsefe şubeleriyle olan münasebetine dair özlü değerlendirmeler sunulmuştur. Bu bölümde bilhassa “Tasavvufî Yönü: Menâkıb-ı Ebû Mansur el-Mâturîdî” alt başlıklı kısım, bu büyük âlimden nakledilen pek çok hâdiseyi bir araya topladığı için yine onun terceme-i hâlinin önemli bir cüzü olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bir taraftan kaynak kritiği diğer taraftan hayatına dair bildiklerimizle tahlilini yaparak sunduğumuz bu menkıbe ve

anekdotların imama dair bakışımızı yenileyecek bir kıymete malik olduğu kanaatindeyiz.

Bizim için şükür vesilesi olan bu çalışmayı sürdürürken pek çok kıymetli dost ve hocadan katkı gördüm. Evvela, şimdiye değin İmam Mâturîdî hakkında bir çalışma gerçekleştirip bu alandaki birikime katkı sunan tüm isimlere şükran borçlu olduğumuzu bildirmeliyim. Malum olduğu üzere her ilmî yolculuk, evvelki ilmî gayretlerin üzerinde yükselen bir mahiyet arz eder. Dolayısıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasında da –aynı kanaatte olalım olmayalım– evvelki gayret ve emeklerin yeri yadsınamaz.

Çalışmanın “Bir Müfessir Olarak İmam Mâturîdî” başlıklı kısmını okuyarak bölümle ilgili tenkit ve katkılarını benimle paylaşan Mesut Kaya hocaya, “Hanefî Fıkhnın Güçlü Bir Fakihî” kısmını okuyup değerlendirmeleriyle bölümü kıymetlendiren Bahaddin Karakuş hocaya, İmam Mâturîdî’nin hadîs ile ilişkisi bölümünde zihnime takılan bazı sualleri cevaplayan Mehmet Fatih Kaya hocama, Almanya’da bulunan yazma bir nüshaya ulaşmam için yardımlarını esirgemeyen Güler Doğan Averbek hocaya ve Erfurt Üniversitesi’nden Feras Krimsti’ye, erişmem gereken bazı yazma nüshaları temin eden Feyzullah Tat kardeşime teşekkür ediyorum. Ayrıca, çalışmanın okuyucu ile buluşması için gayretkâr olan Şamil Yayınevi ekibine müteşekkir olduğumu belirtmek istiyorum.

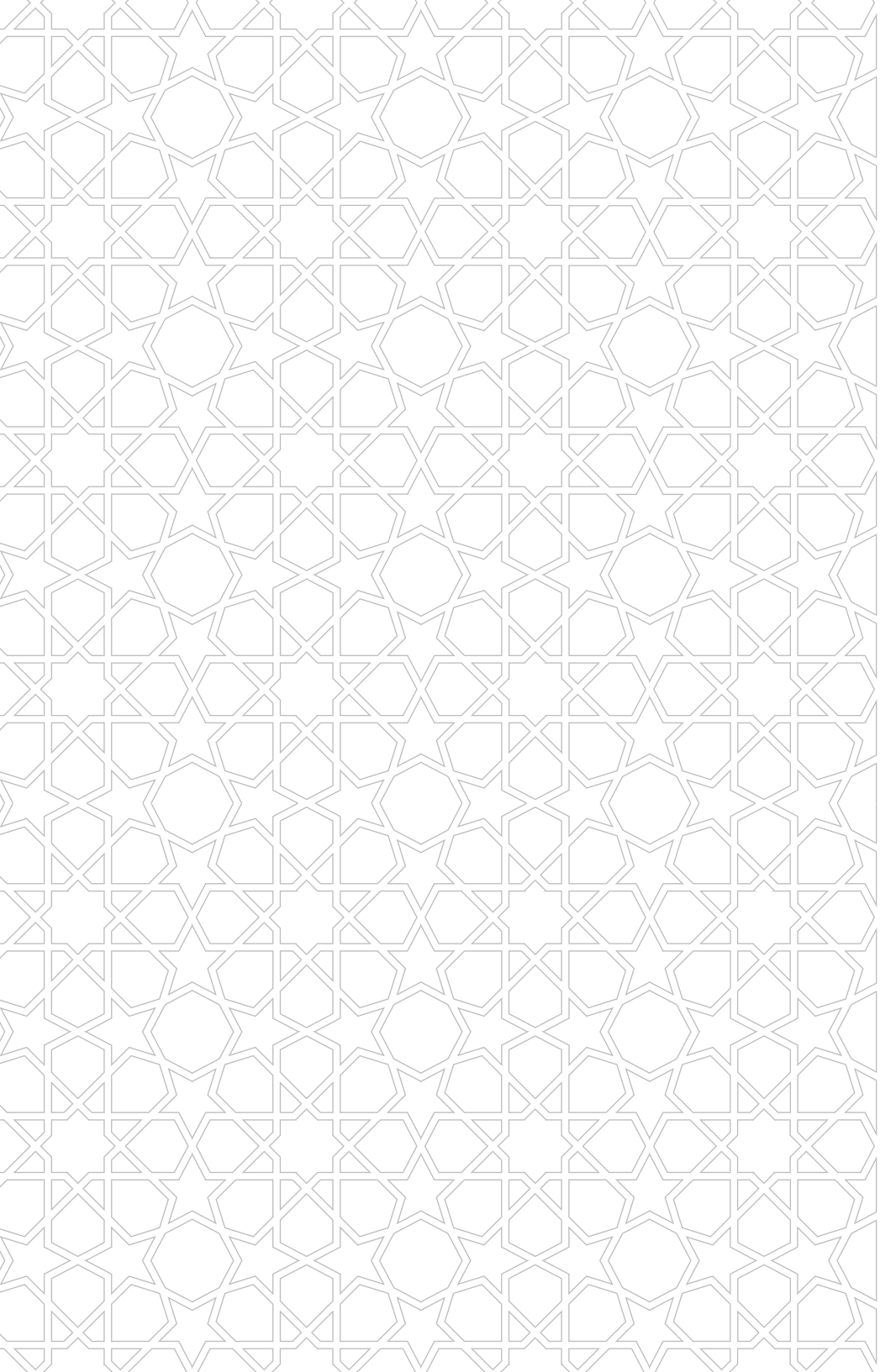
Yaklaşık yüz senelik ömrünü İslâm’a ve Müslümanlara hizmet için vakfetmiş mübarek bir âlim olan Ebû Mansur el-Mâturîdî’ye küçük bir hizmette bulunmuş olmak mutluluk vesilemdir. Sebeb-i te’lif, rıza-i İlâhîdir. Gayret bizden tevfiğ Allah’tandır.

TEFEKKÜR
Kelâm Araştırmaları Merkezi
1444/2022

Birinci
Bölüm

**İmam Mâturîdî'nin
Hayatı**

Giriş

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahy-i İlahî'ye muhatap olup onu tebliğ başlatması, İslâm dininin son şeriatının ilanına vesile olduğu gibi hemen eş zamanlı olarak İslâmî ilimlerin teşekkülüne de vesile olmuştur. Kelâmullahın, Resûl-i Ekrem'in telkin ve tatbikleriyle kayd u zabt altına alınması, âyetlerin mânâ dünyasının, hitap inceliklerinin ve uygulama alanının/örnekliliğinin merak edilmesi, Ehl-i Kitab başta olmak üzere gayri müslim unsurların itiraz, çekince ve şüphelerine cevaplar verilmesi; öte yandan bu mukaddes dini tebliğ etmek makamına nâil olan Fahr-i Kâinat'ın hayatının, cibillî ve mizacî hilkat hususiyetlerinin, beşerî münasebetlerinin daha yakından öğrenilme arzusu, söz-davranış ve hatta sükutunun dahi anbean takip edilmiş olması gibi hususlar ulûmu'l-Kur'ân, hadîs, siyer, İslâm tarihi, akâid gibi temel ilim şubelerinin teşekkülünde âdeta tabii bir yönlendirici saik olmuştur.

İslâm'ın insanların omuzlarına yüklediği memuriyet ve mesuliyet teklifini işiterek ona icabet eden ilk Müslüman muhitten itibaren insanlar, söz konusu tabiiyetlerini layık-ı veçhile ifa edebilmek için bu dini tüm yönleriyle doğru öğrenmek, muradullah ne ise ona uygun bir hayat sürmek arzusunda olmuşlardır. Tabii söz konusu arzu istikametinde hareket eden, bu mübarek dini hakıyla öğrenme cehdindeki Müslümanların farklı meziyetlere, hassasiyetlere, ihtiyaçlara sahip olmaları onların İslâm dininin belli alanlarıyla daha yoğun işgaline, bu alanlarda daha çok öne çıkarak yed-i tulâ sahibi olmalarına zemin hazırlamıştır. Bu durum, insanî hasletlerin en tabii neticelerinden biridir. Sahabe neslinde tamamen iyi niyetlerle başlayan ilim yolculuğu, ilerleyen nesillere doğru muhtelif saikle-

rin tesiriyle ne yazık ki zedelenmeye ve zaman içerisinde saha-be mirasına uygun olmayan yerlere doğru evrilmeye başlamıştır. İşte bu vetirede “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir”¹ hikmeti tecelli ederek, ulemâ-i kirâm hem kendi istikametlerini hem de ümmetin istikametini muhafaza edebilmek adına yorulmak nedir bilmeyen üstün gayretlere girişmişlerdir. Cenâb-ı Hakk’ın bu ümmete rahmet ve ikramı olarak niteleyebileceğimiz bir şekilde, her bir İslâm ilim mirasınının muhafız ve nâkili olarak istihdam edilmiş büyük âlimler zuhur etmiş, tabir caizse ömürlerini vakfederek bu dine pek çok bakımdan hizmet etmişlerdir. Bugün “İslâmî ilimler” denildiğinde hâlâ o öncü kuşakların gayretleri ve bakiyeleri üzerinde sarf-ı kelâm edilmekte, onların yorulmak nedir bilmez rıhla, tahsil, tedris ve imlâ faaliyetlerinin bereketiyle oluşan müdevvenat kastedilmektedir.

Söz gelimi bugün *siyer* dediğimizde zihnimizde evvela İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm (ö. 218/833), *İslâm tarihi* dediğimizde İbn Sa’d (ö. 230/845), *tefsir* dediğimizde Mücahid (ö. 103/721) ve Mukâtil (ö. 150/767), *fıkıh* dediğimizde Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), *hadîs* dediğimizde Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Şâfiî (ö. 204/820) gibi öncü isimler canlanıyorsa, bu, temas ettiğimiz hâlin bir neticesidir. Elbette bu öncü/kurucu imamların, kendi dönemlerinde zedelenmeye başlayan ahvali müstakim bir çizgide tutmak üzere giriştikleri gayret hür türlü takdirin fevkinde olsa da onların gayretini taşıyıp sürdüren, zaman ve mekân hususiyetleri içerisinde bunları genişletip derinleştirerek devam ettiren ve nihayetinde devasa İslâm ilim şubelerinin her birine hizmet eden ulemânın gayreti de yine her türlü takdirin fevkindedir ve hepsi bir arada anlamlı bir bütündür.

İslâm dininin en ehemmiyetli alanlarından biri olan, dinin inanç esaslarını ihtiva eden ve ilk planda “el-fıkhu’l-ekber”²

¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İlim”, 1.

² İmam-ı Âzam ve İmam Şâfiî’nin *el-Fıkhu’l-Ekber* adıyla eserleri mevcuttur.

ve “el-imân”³ adı altında ilmî kimliğini kazanan bu disiplin zaman içerisinde “ilmü’t-tevhîd”⁴, “ilmü’t-tevhîd ve’s-sıfât”⁵, “el-akîde”⁶ ve “usûlî’-d-dîn”⁷ adlarıyla anılarak muhteva, üslup, metod ve muhatap bakımından genişleye genişleye büyümeye devam etmiştir. Kelâm ilminin öncü imamları arasında anabileceğimiz İmam-ı Â’zam’dan itibaren mezkûr alana yönelik yazılı müdevvenat oluşmaya başlamış ve söz konusu müdevvenat zaman içerisinde tıpkı disiplinin genişlediği gibi muhteva, üslup, metod ve muhatap bakımından süratle genişlemiştir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “her bid’at dalâlettir, her dalâlet [ehli] ateştedir”⁸ meâlindeki ikazî buyruğuna istinaden, Müslümanlar kendi zihin ve amel dünyalarına dâhil ettikleri/edecekleri her yeni (*bid’at*⁹) şeye karşı temkinli yaklaşmışlardır. İslâmî ilimlerin teşekkülü döneminde temas edilen hassasiyet kendi-

³ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Kitâbü’l-İmân*’ı bu tesmiyeye sahip en kadim misallerdendir.

⁴ Erken dönemde muhaddislerin bâb yahud müstakil olarak kaleme aldıkları *Kitâbü’t-Tevhîd*’leri, ilmin bu isimle anıldığı önemli numunelerdir.

⁵ Mesela İmam Mâtürîdî’nin kelâm eserinin tam adı *Kitâbü’t-Tevhîd ve İsbâtü’s-Sıfât*’tır.

⁶ Ebû Cafer et-Tahâvî’nin (ö. 321/933) *el-Akîdetü’t-Tahâviyye* ismiyle maruf metni, bu adla anılagelen en meşhur risalelerdendir.

⁷ Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) ve Ebü’l-Yüsr el-Pezdevî’nin (ö. 493/1100) *Usûlî’-d-Dîn* isimli eserleri burada hatırlanabilir.

⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Sünnet”, 6; İbn Mâce, *Sünen*, “İman”, 6-7.

⁹ Bid’at kelimesi burada hadîs-i şerifte işaret buyrulan “aslı olmadığı hâlde şeriata dâhil edilmeye çalışılan” anlamındaki ıstılahî mânâsıyla değil lügavî mânâsıyla yani “yeni” anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla her yeni şey lügavî mânâsıyla bid’at olarak anılsa da her yeni şey ıstılahî mânâsıyla bid’at olarak anılmazlar. Aslı itibariyle dinî buyruklarda yer bulan fakat sureten yeni bir mahiyet arz eden şeyler özü haberde mevcut olduğu için şer’î ıstılahta “bid’at-ı hasene” olarak anılmış ve hadîs-i nebevîde zemmedilen “bid’at-ı seyyie”den tefrik edilmiştir.

sini sık sık hissettirmiş ve pek çok ilmin meşruiyetini kazanması ve büyümesi bir miktar zaman almıştır.

İslâm, âyet ve hadislerle inanç dünyamıza yönelik pek çok haber getirmekle birlikte, Resûl-i Ekrem'in sağlığında bu muhtevadaki haberlere yönelik ciddi bir itiraz, şüphe, sual ve çekincenin oluşmaması, ilk muhatap neslin irşadını Nebiyy-i Zîşân'dan almalarının bereketiyle üstün bir teslimiyete mâlik olmaları, bu netameli konuları onların gündemine pek getir-memişti. Fakat Resûl-i Ekrem'in dâr-ı bekâya irtihali, İslâm sı-rırlarının genişlemesi, farklı kültür ve medeniyetlerle daha yo-ğun bir şekilde irtibata geçilmesi, tercüme faaliyetlerinin ka-dim tartışmalarla Müslümanları tanıştırması gibi pek çok et-ken Müslümanların itikâdî alanda bazı sorular sormalarına ve bu suallere bilgi birikimi, hassasiyet, öncelik vb. tesirlerle fark-lı cevaplar vermeye başlamalarına sebebiyet vermiştir.

İmam Ebû Hanife'nin *el-Âlim ve'l-Müteallim*'de belirttiği üzere, sahabe neslinden intikal eden kadim ve pâk İslâm anla-yışına “yanlış, hata, sapkınlık” gibi nitelemelerle karşı çıkılıp, hadislerin inkâr, âyetlerin aşırı te'villere sapılıp “te'vil yoluyla tahrif edilmesi”, yeni meselelerle alakadar olmak hususunda son derece temkinli olan Ehl-i Sünnet âlimlerini bu konular-da konuşmaya, hak ile bâtulın arasının ayrılmasına tabir caiz-se mecbur bırakmıştır. Çünkü eğer “ilimde râsih olanlar” (*er-râsihûn fi'l-ilm*)¹⁰ da hak itikâda muarazada bulunulurken su-sar, muknî deliller serdederek muarızları susturmazsa, o tak-dirde insanların fevc fevc haktan bâtıla sapmaları kaçınılmaz olacaktır.

İlimde yetkinlik sahibi öncü imamları takip eden ulemâ ise bu hassasiyet ve hamlenin hayatiyetini idrak ederek aynı çizgiyi sürdürmüş, İslâm inancının hiçbir yönden zedelenme-sine müsaade etmemek için aynı düşüncelerle emek sarf et-

¹⁰ Âl-i İmrân, 3/7.

mişlerdir. İşte akâid ilminin artık zamanın beklentilerine, ihtiyaçlarına iktifa etmeyip kelâm ilminin de Ehl-i Sünnet içerisine dâhil olmasına sebep olan âmil ana hatlarıyla bundan ibarettir.¹¹

İmam Ebû Hanife'nin akîde ölçeğinde beyan ettiği selef-i salihînin pâk inancı, zaman içerisinde onun talebeleri, talebelerinin talebeleri eliyle aynı esaslara sadakatle ve muhtelif muhitlerde daha mufassal ve müdellel bir kisve kazanarak tedricen kelâm ölçeğine taşınmıştır. İmam Ebû Mansur el-Mâturîdî, Hanefî gelenek içerisinde yetişerek bu mühim işi gerçekleştiren kurucu bir imamdır. Semerkand'da o, Bağdat'ta ise Ebû'l-Hasan el-Eşarî'nin himmetleriyle Ehl-i Sünnet içerisinde ilm-i kelâm inşad etmiş, kendisine haklı olarak mümtaz bir yer bulmuştur. Bu iki imama kadar geçen yani ilm-i kelâmın Ehl-i Sünnet içerisine girdiği döneme kadar ki evreye “selef-i salihîn dönemi” ve “Ehl-i Sünnet-i Hassa” adı verilmekle birlikte, ilm-i kelâmın Ehl-i Sünnet içerisine girmesiyle birlikte bu yol “Mâturîdiyye” ve “Eşariyye” üzerinden/adlarıyla devam etmiştir. Dolayısıyla bugün selef-i salihînin pâk itikadına yani Ehl-i Sünnet-i Hassa inancına sahip olmak isteyen her samimi Müslümanın yolu muhakkak Eşarîlik ya da Mâturîdîlikten geçecektir. Söz konusu ilmî teselsülün dışında, farklı dönem ve fertler elinde ortaya çıkmış, selef itikadını temsil ettiğini iddia eden ve bir de Ehl-i Sünnet mekteplerinin ittifak ettiği asıllara hasım olanların davet ettiği şeyin zemmedilen bid'atin ta kendisi olduğunu ve asıl sakınılması gerekenin bunlar olduğunu söylemeye hacet olmasa gerektir!

Ehl-i Sünnet ve Cemaat itikâdını hüviyet-i asliyesine muvafık bir şekilde muhafaza ve müdafaa ederek, onun müstakbel Müslümanlara öylece intikal etmesini temin eden büyük

¹¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *er-Risâletü'l-Câmia li Vasfi'l-Ulûmi'n-Nâfia*, (thk & çev.) Murat Kaş, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2016, s. 56-57.

imam Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin tanınması, İslâm tarihindeki yeri ve öneminin kavranması, temas edilen hususların tarihi süreklilik ve gerçeklere uygun bir şekilde anlaşılabilmesi bakımından son derece önemlidir. Bu itibarla onu tanıtmaya yönelik her nitelikli çalışma ayrı bir kıymeti haizdir.

İmâm Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin Terceme-i Hâli

Ehl-i Sünnet'in iki kelâmî mezhebinden biri olan Mâturîdiyye'nin kurucu imamı olarak anılan İmam Mâturîdî'nin künye ve nesep bilgisinden oluşan tam adı, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed el-Mâturîdî es-Semerkandî el-Hanefî'dir (ö. 333/944). İmamın künyesi, adı ve baba adı konusunda, hakkında bilgi veren kaynaklarda neredeyse mutabakat vardır. Sadece, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Hâsirî'nin (ö. 500/1107) *el-Hâvî ve'l-Fetâvâ*'sının bazı nüshalarında künyesi "Ebû Bekir" olarak verilmektedir.¹² Fakat ileride temas edeceğimiz üzere bu zabt kadim bir nüshadan kaynaklanan bir zühul eseri olmalıdır. Şeyh Ebû Mansur; şeyhülîmâm, zâhid, şeyhülislâm, reisü meşâyih-ı Semerkand, reisü Ehli's-Sünne, imâmü'l-mütekellimîn, kudvetü'l-ferîkayn, allâme, musahhihu akâidi'l-müslimîn ve alemü'l-hüdâ gibi lakap ve unvanlarla anılan, geçmişten günümüze hakkında konuşan hemen her âlimin kendisinden ve eserlerinden sitayişle bahsettiği mübarek bir âlimdir.

İmam, hemen tüm ömrünü geçirdiği ve bugün Özbekistan sınırları içerisinde kalan Semerkand şehrinin dış mahallelerinden Mâturîd'de doğmuş olmalıdır. Semerkand o dönem bölgenin en önemli şehridir. Sâ mânîlerin ilk dönemlerinde de devletin başşehri olarak kullanılmıştır.¹³ Fakat Osman Aydınlnı'nın belirttiği üzere, İslâm coğrafyacılarının bahsettiği

¹² Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Hâsirî, *el-Hâvî fi'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Carullah kl., nr. 627, vr. 393a; Hekimoğlu kl., nr. 402, vr. 254a-255b.

¹³ Ahmed Sa'd ed-Demenhûrî, *Seddü's-Suğûr bi-Sireti Alemü'l-Hüdâ Ebû Mansur el-Mâturîdî*, Ürdün: Dâru'n-Nûr, 2018, s. 101.

Semer kand şehri ile günümüzdeki Semer kand'ın konumu arasında kısmî bir fark bulunmaktadır. İmam Mâturîdî'nin yaşadığı şehir olarak ki hâliyle Semer kand, şimdilerde harabe kalıntılarına Efrâsiyâb adı verilen Soğd nehrinin güney kenarındaki bölgedir. 616/1219 tarihinde gerçekleşen ilk Moğol istilası ile tahrip olan bu kadim şehir, Timur (ö. 807/1405) tarafından kadim mahallinden biraz daha güneyde yeniden imar ve ihyâ edilmiştir.¹⁴ Fakat tarihi vetirede bu yeni şehir de harabe-ye dönmüş, son olarak 1871 yılında Ruslar tarafından daha batıya, bugün Semer kand olarak bildiğimiz şehir inşâ edilmiştir.¹⁵ İbn Havkal'ın (ö. IV./X. yüzyılın sonları) *Sûretü'l-Arz*'da, İmam Mâturîdî'nin yaşadığı asrın Semer kand'ını tasviri şöyledir:

“Suğd diyarının merkez şehri Semer kand'dır. Semer kand, Suğd Vadisi'nin güneyine düşen bir şehirdir, vadi- den yüksektedir. Bir iç kalesi, bir şehri, bir de Rabd semti vardır. Rabd demek, hayvan barınaklarının ve ticarî dön- günün olduğu yer demektir. Zamanımızda hepsi iç kaleye dâhildir. Dâru'l-Emâre daha önce buradaydı. Şimdilerde harap olmuştur. Harap olan bu sarayın kalıntıları üstüne çıktım, dünya gözüyle görülebilecek en güzel manzaraları seyrettim. Yeşil yeşil ağaçlar, saraylar, çağlayan nehirler, ışıldayan yapılar gördüm. Göz hangi tarafa dönerse, dön- düğü o yönde nice güzellikler doludur. Göz her nereye ba- karsa, orada yalnız hoşluk görür. Buraları seyreyleyen ço- cuksu bir sevinçle dolar. Şehrin meydanları açık ve güzel bir şekilde birbirlerinden ayrılmıştır. Servi ağaçları sıra-

¹⁴ Timur dönemi Semer kand'ı hakkında bilgi için bkz. Vincent Fourniau (der.), *Timur'un Vaha Kenti: Bir İmparatorluğun ve Bir Rönesansın Kalbi Semer kand 1400-1500*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul: İletişim, 2005.

¹⁵ Osman Aydın, *Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semer kant Tarihi*, İstanbul: İsam, 2011, s. 56. Semer kand'ın Rus yönetimindeki tarihi serencamına dair etraflı bilgi için bkz. A. S. Morrison, *Russian Rule in Samarkand 1868-1910*, New York: Oxford University Press, 2008.

lamışlar ve aynı boyda budamışlar. Bu ağaçları budarken çeşitli hayvan şekillerinde biçimlendirmişler. Bazılarını fil, bazılarını deve, bazılarını sığır, bazılarını da aslan ve kaplan gibi vahşi hayvanlara benzetmişler. Bir de bunları karşı karşıya duruyor ve sanki birbirlerini çağırıyor, birbirlerine sesleniyormuş gibi yapmışlar. Bazılarını ise birbirlerine öfkelenmiş gibi şekillendirmişler. Acaba bu görsel şölene ne kadar para harcandı? Acaba bu güzellik kaç insanın kalbini cezbetti?

Şehri dört kapılı bir sur çevreler. Bu kapıların doğuya bakanına Çin Kapısı denir. Çok basamaklı bir merdivenle çıkılan yerden yüksekçe bir kapıdır. Suğd Vadisi'ne yukarıdan bakar. Şehrin batıya bakan kısmında Nevbâr Kapısı, güney kısmında ise Kişş Kapısı yer alır. Bu şehirde büyük çarşılar, ancak büyük şehirlerde görülen türden konaklama yerleri, hanlar, hamamlar vardır.”¹⁶

Semer kand şehri hakkında, onun tarihi, coğrafî, iktisadî, içtimâî ve daha pek farklı açılardan sahip olduğu özelliklere dair mufassal bilgilere erişebiliyorsa da İmâm Ebû Mansur'un yaşam muhiti olan Mâtürîd mahallesi/köyü¹⁷ hakkında aynı dercede etraflı bilgi imkânına sahip olduğumuz söylenemez.

¹⁶ İbn Havkal, *Kitâbu Süretü'l-Arz*, (nşr.) Fuat Sezgin, Frankfurt, 1992, s. 492.

¹⁷ Erken dönem atıflarda Semer kand'ın bir mahallesi olarak anılan Mâtürîd daha sonraları bir köy olarak anılmaya başlanmıştır. Osman Aydın, Mâtürîd'in mahalleden köye dönüşmesinin gerekçesini, şehrin zaman içerisinde yeni inşâ faaliyetlerinde güneye doğru kayması olarak görür. Osman Aydın, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Dönemi Semer kant'ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri”, *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (ed.) Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır, İstanbul: İfav, 2019, s. 103 (1. Dipnot). Gerçekten de Mâtürîd'e bir köy olarak yapılan atıfları en erken Timur sonrası yaşayan âlimlerin eserlerinde –mesela Muslihuddin Kestelî'nin (ö. 901/1496) *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâid*'inde– görebiliyoruz. Bu durum Mâtürîd'in, imâmın hayatta olduğu dönemdeki hâliyle Semer kand